

één zelfs 'prima'.¹ Er werden in Bobrek regelmatig 'feestavonden' gehouden, waarbij, aldus een ander, 'zelfs gedanst werd, natuurlijk met de Joodse meisjes die in het kamp waren' (Pools-Joodse meisjes), 'we dachten bijna dat het vrede was.'²

In de drie andere kampen van waaruit voor de *Reichsbahn* gewerkt werd, waren de toestanden veel ongunstiger. In Neukirch kwamen in eerste instantie ca. honderdtwintig Joden uit Westerbork terecht, maar van hen waren na een half jaar nog maar enkelen in leven. 'Je mocht', vertelde na de oorlog een van die overlevenden, 'niet eerder op bed blijven liggen of je moest 41 graden koorts hebben. 's Morgens waren er altijd wel een twintig man die praktisch niet meer konden en degenen van hen die helemaal niet konden uitmarcheren, werden door de *Wachhabende* doodgeknuppeld. . . . Het *Luftwaffe*-personeel dat ons bewaakte, was heel slecht.'³ In Seibersdorf moest, evenals in Bobrek, een nieuw kamp gebouwd worden. 'Overdag', aldus een lid van de Kosel-groep, 'moesten wij aan de spoorbaan werken en 's avonds aan de opbouw van het kamp. Water was er haast niet. De mensen' (uit Westerbork ca. driehonderddertig) 'stierven er als ratten. . . . De bevolking van Seibersdorf was overigens heel goed voor ons. De doden werden door onze eigen jongens begraven en als we naar de begraafplaats liepen, was de hele weg bezaaid met brood en kaas.'⁴ 'De spoorbeambten', aldus een tweede, 'droegen revolvers; er waren enkele goeden onder hen, maar de meesten waren bandieten. Als de jongens niet goed genoeg naar hun zin werkten, werden ze doodgeschopt of doodgeslagen.'⁵ In Schoppinitz kwamen eind oktober '42 ca. vierhonderd uit Westerbork afkomstigen terecht; daar waren de bewakers Volksduitsers 'die niet onderdeden voor de SS. . . . Het ene *Kommando* was hier al even erg als het andere. . . . Het werk kostte dagelijks de nodige slachtoffers' – het kwam voor dat Joden die hier werkten (aan de spoorlijn Berlijn-Krakau), zich uit wanhoop voor een locomotief of een trein wierpen. 'Handschoenen hadden wij niet. . . . Er moest hier gewerkt worden, al kleefde het ijzer als het ware aan je handen van de kou.'⁶

Aan een nieuw traject van de *Autobahn* Breslau-Krakau werd gewerkt van Ottmuth, Niederkirch en Gross-Sarne uit. Van Ottmuth uit werd ook gewerkt in een schoenenfabriek waar de directeur, aldus een der gedeporteer-

¹ 'Verslag van mededelingen van H. Soep' (13 maart 1947), p. 2-3 (GC). ² P. Herz: 'Verslag', p. 29. ³ 'Verslag van mededelingen van A. Philips', p. 3-5. ⁴ 'Verslag van mededelingen van G. Aardewerk' (18 febr. 1947), p. 2 (GC). ⁵ 'Verslag van mededelingen van J. Pampel' (12 sept. 1947), p. 2 (a.v.) ⁶ 'Verslag van mededelingen van W. Polak' (21 maart 1947), p. 4-6 (a.v.).